

Pál József

*Prohászka Ottokár Dante tanulmányai*¹

Az 1921-es hatszázadik évforduló alkalmából három többszerzős kötet jelent meg Magyarországon. A Berzeviczy Aladár személyében a Magyar Tudományos Akadémiához kapcsolódó Korvin Mátyás Társaság rendezvényei és olasz nyelvű folyóirata, a „Corvina” tematikus száma (Anno I. Vol.2.) mellett a „Nyugat” gyűjtött össze Dantéről szóló írásokat. Az 1921. szeptemberi számban jelentek meg Fülep Lajos tanulmányai is. A hazai dantisztika a református teológus műveit idézi azóta leggyakrabban. Velük egy időben a „Szent István” Tudományos Akadémia elnöke, Apponyi Albert irányításával *katolikus* Dante-bizottság alakult, tagja volt többek között Hanuy Ferenc, a budapesti tudományegyetem rektora, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, Fraknoi Vilmos prelátnak, Balanyi György piarista szerzetes, Klebelsberg Kuno, Tormay Cécile, Gárdonyi Géza, Gerevich Tibor, Reiner János titkár. (A „nagy hiányzó” Babits Mihály volt.) A pápai enciklika céljaihoz igazodva a bizottság elhatározta Dante műveinek irodalmi intézetekben, népszerűsítő kiadványokban való terjesztését, középiskolai megemlékezések szervezését. A bizottság 1921 koranyarán kezdte meg működését. Az eredetileg korábbra tervezett ünnepi ülést a dantista pápa (XV. Benedek) halála miatt végül 1922. február 12-én tartotta meg a fővárosi Vigadó nagytermében. A történelmi és politikai paralelizmusok itt is megjelentek (főleg Concha Győző előadása), de fontosságban följük emelkedett a teológiai eszmék művészi ábrázolása mikéntjének a tárgyalása. Az elhangzott előadások 1924-ben díszes albumban jelentek meg².

1922 februárjában tartott konferencia előadásait publikáló reprezentatív kötet első tanulmányát a korabeli magyar katolikus szellemi életet meghatározó, filozófiai-teológiai és hitterjesztői-apostoli képességekkel egyaránt megáldott Prohászka Ottokár írta. Számára, mint a világot Dante univerzumához mérő sok más gondolkodó számára, Dante akkor is hivatkozási pont lehetett, amikor az élet, a hit vagy kultúra egyéb dolgairól volt szó. Sőt, nemcsak a szellem, hanem a politika emberei számára is. Prohászka a pápai tévedhetetlenséget elvető, a *Paradicsom*-ot magyarázatokkal ellátó Ignaz von Döllinger bajor liberális teológust idézte: „minden államférfiúnak, mielőtt fontos dologban döntene, a D. Commediából kellene valamit olvasnia, hogy döntésében segítse” (Prohászka, 1928-1929, 12. 337), vagyis képes legyen tette földi és égi következményeit felmérni. A „héber svindli” (Kun Béla tanácsköztársasága), az idegen megszállás, a Szent Istváni haza elvesztése, a bolsevizmus térhódítása olyan veszélyes helyzetet teremtett, amely határozott társadalmi feladatvállalásra készítette az egyházat és kijelölte társadalmi tevékenységének fő céljait. E vonatkozásban a *De Monarchia* lehet az iránymutató. Az egyháznak az állammal való együttműködését nemcsak a szószekekről kell hirdetni, állította, hanem olyan (történeti) kultúra-képet kell kialakítani, amely konkrét példák alapján bizonyítja a jó célért való közös fellépés elméleti megalapozottságát és gyakorlati hasznosságát. A mai állapotok fő elemeiben azonosak a Dante által meghatározottakkal: a kard és a pásztorbot, a temporális és a spirituális

¹ Részlet az 1921-es magyarországi megemlékezésekről készülő dolgozatból

² Dante-émlékkönyv. Szerkesztette Reiner János. Budapest Stephaneum Nyomda R.T. MCMXXIV.

hatalom egymástól elválasztva, de csakis közösen vezethetik megfelelő irányba, a testből és lélekből álló emberek földi közösségét. Kettőjük közötti nagyobb konfliktustól mentes viszony jellemzője: „A tiszteletet megkívánja az imperatortól, mint primo genitus filiustól a pápával szemben, de a joghatóságot az imperium, a földi dolgok intézése körül megtagadja tőle” (Székfoglaló, 325).

A Schütz Antal által szerkesztett, huszonöt kötetes életműben három önálló Dante-tanulmány található³. A tizenkettedikben az 1921. május 8-án tartott akadémiai székfoglaló⁴ és az ünnepi ülésen elhangzott beszéd írásos⁵ változata olvasható, a huszadikban egy harmadik, 1922-es keltezésű *Dante* című írás, amely először a Katolikus Népszövetség 1922-i évfolyamának első füzetében látott napvilágot. Mindhárom (inkább egymás kiegészítésének, mint ismétlésének tekinthető), néhány hónapos eltéréssel írt tanulmány konklúziója ugyanaz: „Ha pedig arra gondolok, hogy a szétszaggatott Itáliának öntudatára hozta nemzeti föladatát, egységes nemzeti föltámadását, akkor úgy érzem, hogy ez ihletett lapokról felénk is a nemzeti föltámadás páthosza száll”. A csonka Magyarország is boldog lehet „ha nem hagyja magát elszakíttatni ezredéves alapjairól, ha megtartja kereszténységét, s megőrzi nemzeti génuszát” (Székfoglaló, 331). Így az út a jelenlegi pokolból a purgatóriumon keresztül „alle stelle” fog vezetni. A februári beszéd ugyancsak az „alle stellével” zárult: „Vigye ez a Dante-ünnep is a letiport magyarságot a krisztusi mennyország s a földi boldogság s az egységes Magyarország csillagai felé.” (Emlékkönyv, 21). Végül a 22-es tanulmány zárása a *sacro poema* kettős tartalmát idézi: hazafiság és nemzetköziség. Trianon után nem könnyű feladat. Ezer sebből vérző, a népek által kitagadott országban nem könnyű megfejtetni, hogy mit üzen a *poema sacro*: „Nekem úgy látszik, hogy azt, hogy hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában” (Prohászka 1928-1929, 237).

Prohászka Dante-tanulmányainak állandóan visszatérő eleme a vertikalizmus. Sokféle hasonlat, nyelvi vagy költői alakzat nyitja meg a magasság dimenzióját. A fenséges felé vezető tekintet nem a földi, hanem az égi reáliákat kutatja. Dante a bűnös világot is Isten világának nézte, melyet nem magára hagyni, hanem fölemelni kell (Emlékkönyv, 21). Assisi város leghíresebb lakójáról szólva nem egyszerűen a *fölmenevelt (ascesi)* kell mondani, hanem napkeltét. Ez is erősíti a rendalapító naponta megújuló hívásának az erejét, nem befejezett, hanem örökké visszatérő hívás, amely követeli a kozmikus erőknél való engedelmességet. A trubadúrok (poétikai szempontból Prohászka Dante elődeinek tekinti őket) *erosza* „nem szerelem, hanem tisztább, nemesebb szférák felé vezető vonzalom” (Emlékkönyv 20). Csak az epifániát megelőző, az isteni tanokat, az üdvözítő szándékot meghalló, „Numine afflata poësis” lehet képes erre.

Beatrice, jóllehet eredetileg egy firenzei lány, de nem ő, hanem a természetestől elválasztott, idealizált lény (szépség, hit, erény, igazság) vezeti Dantét. Olyannyira, hogy a lány elveszíti valóságos földi lényhez köthető személyiségét és kisbetűvel írt allegóriává vagy

³ Prohászka Ottokár *Összegyűjtött munkái* 1-25. Sajtó alá rendezte Schütz Antal. Szent István Társulat, Budapest 1928-1929. <http://www.ppek.hu/k850.htm>

⁴ *Dante* (Prohászka 1928-1929, 309-332). A székfoglaló provokatívnak tűnő szavakkal kezdődik: a „Magyar Tud. Akadémia is a 'donna gentile' háza”, de, folytatja „természettudományos alapon világnézet nem épülhet”, a műből kisugárzó erkölcsi és esztétikai értékeket kell észrevenni..

⁵ *A középkori szellemi élet összefoglalása a Divina Commediában* (Prohászka 1928-1929, 332-339)

szimbólummá válik. Hasonlóan ahhoz, ahogyan a zseniális festő modelljéből eszményi szépségű Madonna lesz. A „fede beatrice” Paradicsom felé vezető út, amely megköveteli a költő egyre magasabb szintre emelkedését, a *trusumanart* (p. 316). Isten színe látására azonban még az „égbe emelő hit” sem teszi képessé Dantét, ehhez fentről meg kell kapnia a „lumen gloriae”-t, amelyben a mű utolsó soraiban része is lett, amikor a *hit* átadta a helyét a „visione beatricének”, az Istennel való misztikus egyesülésnek.

Dante az égbetörés géniusza. „Ez a genius csupa cselekvés, akarás és tett. Nem tagadja az élet örvényes éjszakáit, nem az őserdőnek rémes árnyait; szemében tükröződnek ugyan a fenevadak szemeinek zöldes, kékes, vérvörös tüzei: de az ő ereje nagyobb, mert felsőbb és isteni. E geniusnak nagy előnye, hogy nemcsak nyomorúságaira s a poklokra eszmél rá, hanem ráeszmél az isteni erőkre, melyek által tisztul, emelkedik és győz” (Székfoglaló, 317). A megjelenített események és alakok kettős természetűek: valóságos történeti (mitológiai) előfordulásuk fölött, a tipológiai szimbolizmus elvei szerint, ott áll igazi és örök értékük, üdvtörténeti jelentőségük. A jelenséget ugyanakkor a lehető legnagyobb gondossággal kell ábrázolni, mert csakis így juthatunk közelebb a transzcendens igazsághoz. Dantét nem a skolasztika fogalmi rendszere inspirálta, hanem a hitből származó valóságlátás és erő. A spekuláció sohasem elegendő, mivel nem teremt életet. A költői „alakteremtő” igazság csak annyiban teológiai, amennyiben erre a művészi ábrázolásnak szüksége van: a „költemény strukturáját szem előtt tartva, a históriákban s adatokban rejlő s azokból kisugárzó erkölcsi s esztétikai értékeket kell észrevenni”. Amit Dante teológiai kérdésekről írt, messze elmarad Szent Tamás rendszeréről. Nem sokat veszítettünk, hogy nem készültek el a *Convivio* további fejezetei s a költészetről való tudás nagy része is készen volt már. Minden építőkö ott hevert a földön, „csak a művészi kéz hiányzott, mely a «pondust», a «numerust» hozta volna e káoszba.... hasonló volt ő e részben ahhoz az Amphionhoz, Theba építőjéhez, kiról a «Divina Commedia» is emlékezik. A rege szerint Amphion a köveket énekével hozta mozgásba s így építette föl az istenek városát” (Székfoglaló, 320). A Színjáték utolérhetetlen nagysága a szerző szerint három tényezővel magyarázható. Mindenek előtt a költő utolérhetetlen tehetségével; különlegesen éles valóságlátásával, amely a nyugati kultúrát ihlető közös keresztény meggyőződésből fakad; illetve a pokol mélyétől a mennyország csúcsáig minden fokozatot magába foglaló pátozával.

Prohászka a *Színjátékot*, amelyben „az egész katolikus theológia nyer életet és alakot”⁶) összehasonlította a *Fausttal*, az előbbinek nyújtva a pálmát. Goethe, állítja, képtelen volt választ adni a végső kérdésre, egyáltalán nem meggyőző a mű (tegyük hozzá dantei hatást mutató) egészéhez szervesen nem kapcsolódó lezárása⁷. Dante küzdelmek árán legyőzi a gonoszt, Faust viszont folyamatosan küzd vele, sok aljas tettet elkövetve. S végül azért marad felül, mert az ember jobb, mint az ördög. Nem egyének, hanem „fajsúlyok” állnak szemben egymással. Faust és Mephistó olyan, mint az edényben összerázott olaj és víz, végül az előbbi kerül a másik fölé. De a küzdelemnek nincs tragikuma. „Mily különbség a középkori, hatalmas Isten-fogalom, azután a küzdelmes, de Isten kegyelméből győzelmes üdvözülés s

⁶ Ünnepi előadás, 11.

⁷ „költemény végén szereplő Madonna s az angyalok csak kölcsönként dekorációk” PROHÁSZKA, 1928-1929, 324.

Goethe s Madách hasonló problémákat oldozgató kísérletei közt! Ott a jó győz s nem a rossz; de a jónak küzdenie kell s így ér föl a paradisoba; míg ellenben Faust nem bír az életnek egységes s győzelmes megoldást adni; az „Ember Tragédiája”-ban pedig egyáltalában nem értjük, hogy minek küzdjünk küzdve, mikor az emberiség történelme csupa kudarcz és fíntor? A „Divina Comedia” iránya az ascensio.” Az egyéniség és pátosz nélküli Faust csak homokszem, a lét súlypontja a tömegben és a folyamatban van: ez pedig egy neme a bolsevizmusnak (Székfoglaló, 323). (Prohászka az idézeteket Babits Mihály fordításában közölte, de nem említette a fordító nevét. A *Paradicsom* a tanulmányok írása idején még nem jelent meg, ezeket olasz eredetiben hozta.)